

Швачка Л. С., асистент (Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків)

СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. В статті досліджено основні досягнення вітчизняних і зарубіжних вчених щодо питання розвитку професійної самоосвітньої компетентності. Визначено компоненти професійної самоосвітньої компетентності та технологія її розвитку на основі професійної самоосвітньої діяльності. Запропоновано структуру професійної самоосвітньої компетентності майбутнього викладача в умовах магістратури зі спеціальності «Педагогіка вищої школи».

Ключові слова: розвиток, компоненти, структура, самоосвітня компетентність, майбутній викладач, діяльність.

Аннотация. В статье исследованы основные достижения отечественных и зарубежных ученых по вопросу профессиональной самообразовательной компетентности. Определены компоненты профессиональной самообразовательной компетентности и технология её развития на основе профессиональной самообразовательной деятельности. Предложена структура профессиональной самообразовательной компетентности будущего преподавателя высшего учебного заведения в условиях магистратуры по специальности «Педагогика высшей школы».

Ключевые слова: развитие, компоненты, структура, самообразовательная компетентность, будущий преподаватель, деятельность.

Annotation. In the article the main achievements of domestic and foreign scholars on issues of professional self-educational competence are investigated. The components of professional competence and the technology self-educational competence development based on professional self-educational activity are defined. The structure of professional self-educational competence of future teachers of higher educational establishments in the conditions of Master's degree programme in «Pedagogy of Higher Education» is proposed.

Keywords: development, components, structure, self-educational competence, future teacher, activities.

Нові умови життя потребують нового мислення, нової культури діяльності, а звідси – якісно іншого рівня освіченості, здатності до постійного оновлення знань, тобто здатності до навчання упродовж усього

життя. В наш час на ринку праці склалася ситуація, яка свідчить про те, що тільки компетентні, самоорганізовані та ініціативні фахівці, здатні вдосконалюватися як в професійному, так і в особистісному плані, є конкурентоспроможними і найбільш затребуваними.

Сучасний випускник магістратури зі спеціальності «Педагогіка вищої школи» не завжди відповідає вимогам життя, зокрема, в такій діяльності, як уміння організувати свою освіту, розвивати компоненти професійної компетентності, діяти самостійно в різноманітних критичних ситуаціях. Лише готуючи майбутнього викладача, здатного до самоосвіти, сучасна магістратура може реалізувати модель випускника, спроможного до самостійного розв'язання власних та глобальних проблем, здібного до творчості, саморозвитку та самореалізації. Розширення кругозору, пошук нових знань, розвиток умінь самостійного здобуття інформації стали нагальною потребою сучасності.

Результати наукового пошуку дозволяють зробити висновок про те, що на сьогодні проблема формування і розвитку професійної самоосвітньої компетентності була предметом аналізу багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, О. А. Копил досліджувала формування самоосвітньої компетентності у студентів немовних спеціальностей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, Н. А. Воропай шукала шляхи формування самоосвітньої компетентності у майбутніх учителів початкових класів засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Серед російських науковців ця проблема стала предметом дослідження Є. С. Чеботарьової, яка дослідила розвиток самоосвітньої компетентності студентів у процесі проектної діяльності на матеріалі підготовки майбутніх фахівців агропромислового комплексу; І. М. Преображенської, яка розкрила засади формування самоосвітньої компетентності студентів художньо-графічних спеціальностей на матеріалі дисциплін інформаційного циклу; І. О. Орлової, в роботі якої розглянуто телекомунікаційне проектування як засіб формування самоосвітньої компетентності студентів технічних вузів; Є. М. Фоміної, яка на прикладі середніх професійних навчальних закладів дослідила формування самоосвітньої компетентності студентів на основі застосування модульної технології; Т. Є. Землинської, яка визначила аспекти формування самоосвітньої компетентності студентів технічних вузів на основі проектної технології.

Метою нашого дослідження є визначення структури професійної самоосвітньої компетентності майбутнього викладача вищої школи.

Сьогодні пріоритет у системі вищої освіти віддається компетентнісному підходу, який переходить в стадію реалізації. Компетентнісний підхід, як вважають В. С. Меськов та Ю. Г. Татур, формує результати освіти не в термінах знань – умінь – навичок, а як готовність випускника і ступінь цієї готовності здійснювати професійну діяльність [1].

Ключові поняття компетентнісного підходу визначаються по-різному, але практично всі дослідники приходять до одного і того ж висновку, що в процесі підготовки фахівців головну роль набуває компетентність та орієнтація на особистість.

Після проведення аналізу визначень професійної компетентності, запропонованих А. К. Марковою, І.А. Колесниковою, Н.Є. Костильовою, І. А. Кухаревим та ін., можна зробити висновок, що професійну компетентність слід розглядати як сукупність її елементів, професійних умінь і здібностей, особистісних якостей, необхідних для успішної педагогічної діяльності. Також потрібно відзначити, що здатність до самоосвіти багато авторів відносять до професійної компетентності.

Самоосвіта є невід'ємною умовою професійної діяльності, яка є фактором особистісно-професійного зростання викладача вищої школи, а також диктується соціальним замовленням суспільства. У наш час викладач – носій високих ідеалів, здатний реально впливати і формувати світогляд молоді, саме тому проблеми безперервної самоосвіти викладача вищої школи набувають особливого значення для його професійного зростання.

Так як здатність до професійної самоосвіти виявляється в діяльності, автори Є. Н. Фоміна, Є. С. Чеботарьова, Є. К. Арінханова виділяють таке поняття, як «самоосвітня компетентність». На їх думку самоосвітня компетентність визначається як якість особистості, яка характеризується здатністю до систематичної самостійної організації пізнавальної діяльності, спрямованої на продовження власної освіти в загальнокультурному і професійному аспектах. Крім того, вчені підкреслюють, що ця компетентність базується на досвіді самоосвітньої діяльності, на прагненні педагога розширити свій освітній потенціал [2].

У структурі професійної компетентності особистості самоосвітня компетентність відіграє дуже важливу роль. Адже здатність самостійно і систематично поповнювати запас професійних знань, розвивати і розширювати світогляд, інтелектуальні якості – все це сьогодні має величезне значення. Про переваги самоосвітньої підготовки говорив відомий педагог В. Сухомлинський. Він надавав самоосвіті величезне значення: «Знання, отримані шляхом самоосвіти, міцно зберігаються в пам'яті... У процесі самоосвіти формуються індивідуальні якості особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці» [3].

На наш погляд, професійна самоосвіта майбутнього викладача вищої школи – це цілеспрямована самостійна діяльність з удосконалення наявних і придбання нових психолого-педагогічних та методичних знань, метою якої є самовдосконалення в особистому та професійному плані.

В основу професійної самоосвітньої компетенції майбутнього викладача вищої школи покладені професійний стандарт педагогічної діяльності та педагогічна компетентність. В рамках розробленого професійного стандарту

педагогічної діяльності під компетентністю розуміється новоутворення суб'єкта діяльності, яке формується в процесі професійної підготовки, що являє собою системний прояв знань, умінь, здібностей і особистісних якостей, дає можливість успішно вирішувати функціональні завдання, які становлять сутність професійної діяльності.

Професійну самоосвітню компетентність можна розглянути в розрізі системнодіяльнісного, людиноорієнтованого, компетентнісного і рефлексивного підходів. Системнодіяльнісний підхід забезпечує розгляд і розвиток професійної самоосвітньої компетентності суб'єктів освітнього процесу у вищому навчальному закладі як компонента, який входить в структуру професійної освіти, а також виступає окремою системою, що характеризується цілісністю, структурністю, ієрархічністю, залежністю від освітнього середовища і впливами на неї. Відповідно до людиноорієнтованого підходу, в процесі розвитку самоосвітньої компетентності взаємодія з майбутніми викладачами базується на основі загальнолюдських цінностей, діалогу, співпраці, які сприяють професійному та особистісному розвитку майбутнього випускника вишу. Рефлексивний підхід пов'язаний з необхідністю розвитку у майбутнього фахівця здатності адекватно оцінювати свою готовність до самоосвітньої діяльності, до її ефективного здійснення у професійній діяльності. Компетентнісний підхід вимагає включення не тільки знання змісту компетентності, а й досвід прояву в стандартних і нестандартних ситуаціях, емоційновольової регуляції процесу і результату прояву компетентності.

Відповідно до компетентнісного підходу та положень професійного стандарту педагогічної діяльності нами здійснюється розуміння професійної самоосвітньої компетентності як сукупності ключової, базової та спеціальної компетентностей. Ключова компетентність виявляється у здатності вирішувати професійні завдання на основі використання інформації, комунікації, базова компетентність відображає специфіку певної професійної діяльності, а спеціальна – відбиває специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності.

Грунтуючись на концепції А. К. Маркової, яка в якості базового принципу виділяє психологічний механізм підвищення кваліфікації – перебудованню вже сформованою професійною діяльністю, зміна мотиваційних установок, надання їм нового сенсу, оволодіння новими прийомами професійного мислення [4]. Іншими словами А. К. Маркова висуває ідею про те, що людина проявляє себе в самоорганізації, самодіяльності та самоосвіті. Таким чином, можна розглядати самоосвіту, по-перше, в якості основного компонента освітнього процесу, за допомогою якого реалізуються особистісні потреби і духовні інтереси людини на основі самостійних дій, які спрямовані на засвоєння сучасної культури та підвищення рівня своєї освіченості. По-друге, самоосвіта – це процес індивідуального вдосконалення,

в процесі якого людина систематично розвиває свої пізнавальні здібності, інтереси та творчі можливості, а також самостійно поглиблює свої знання [5].

Виходячи з вищезазначеного, положення компетентнісного підходу, покладеного в основу професійного стандарту педагогічної діяльності, психології професіоналізму та концепції самоосвіти дозволяють виділити принципи розвитку професійної самоосвітньої компетентності: принцип безперервності, принцип індивідуалізації, принцип самоорганізації, принцип діяльності і принцип рефлексії. Загалом, це означає, що весь процес розвитку професійної самоосвітньої компетентності будується при реалізації умов інформаційно-освітнього та рефлексивного середовища.

Отже, уявлення про сутність і логіку розвитку професійної самоосвітньої компетентності майбутнього викладача передбачає знання:

- професійного стандарту педагогічної діяльності;
- системи розвитку професійної самоосвітньої компетентності викладача з урахуванням принципів: безперервності, індивідуалізації, самоорганізації, діяльності та рефлексії.

Також необхідно виділити три основні чинники соціальної та особистісної значущості. По-перше, професійна самоосвітня компетентність забезпечує мобільність майбутнього викладача, його готовність освоїти програму вищого навчального закладу. По-друге, дана компетентність включає професійну мобільність особистості магістра, який надалі здатний не тільки розвивати свої професійні навички, підвищувати кваліфікацію, а й готовність при необхідності змінити спеціальність, сферу своєї професійної діяльності. По-третє, сприяє підвищенню якості роботи вищого навчального закладу.

Професійна самоосвітня компетентність – інтегративна властивість, яка забезпечується емоційно-ціннісним ставленням до самоосвіти і саморозвитку, суб'єктноособистісним досвідом продуктивного вирішення проблем розвитку, готовністю до безперервного саморозвитку якостей професіонала, самовдосконалення, самоосвіти в області майбутньої професії. Професійна самоосвітня компетентність це один з критеріїв оцінки якості магістра зі спеціальності «Педагогіка вищої школи», є невід'ємною і природною частиною його способу професійного життя в будь-якому віці, виступає показником професійної готовності.

Технологія розвитку професійної самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів включає нормативно-правові підстави процесу навчання в системі вищої освіти, являє собою систему педагогічних дій та операцій, що включають концептуалізацію, моделювання, конструювання, програмування, реалізацію та рефлексію самоосвітньої підготовки. Розвиток професійної самоосвітньої компетентності базується на наступних принципах: системності, гуманізму, суб'єктності та креативності, відповідності змісту самоосвітньої підготовки вимогам суспільства, окремої особистості, співпраці.

Проведений аналіз показав, що професійна самоосвітня компетентність майбутнього викладача включає в себе наступні компоненти:

- інтегративну особистісну властивість, яка забезпечується емоційно-ціннісним ставленням до саморозвитку і самоосвітньої діяльності, системою знань про планування та реалізацію самоосвітньої діяльності, про способи самовиховання;

- суб'єктно-особистісний досвід продуктивного розв'язання проблем саморозвитку, розробки та реалізації самоосвітньої діяльності;

- готовність до самоосвіти, організації власних прийомів самонавчання.

Слід зазначити, що поняття «готовність» і «компетентність» близькі між собою, але не тотожні. Готовність є характеристикою потенційного стану, що дозволяє майбутньому викладачу увійти в професійне співтовариство і розвиватися в професійному відношенні, а компетентність може виявитися тільки в реальній професійній діяльності.

Професійна самоосвітня компетентність – це не тільки набір здібностей і вмінь, але й досвід, особисті якості майбутнього викладача, тому в рамках вищого навчального закладу необхідно як формувати здібності та вміння, так і організовувати умови для набуття досвіду цієї діяльності.

Аналіз змісту та організаційно-процесуального аспекту професійної діяльності педагога дозволив нам виділити компоненти, які визначають специфіку професійної самоосвітньої діяльності майбутнього викладача:

- стрімкий розвиток і збагачення структури та змісту за рахунок інтеграції з іншими науками;

- безперервний розвиток інструментарію педагогічних наук, які базуються на розвитку інноваційних підходів до освіти;

- розширення сфери використання комп'ютерної техніки, інформаційних та інтерактивних технологій.

Слід погодитися з тим, що вдала організація самоосвітньої діяльності залежить від багатьох факторів, а саме: від мотивів самоосвіти, об'єктивної та суб'єктивної значущості навчального матеріалу, рівня теоретичної та практичної підготовки студента, ступеня оволодіння їм уміння приводити у виконання самоосвітню роботу, фізіологічного та емоційного стану особистості та ін. [6].

Для правильного розвитку професійної самоосвітньої компетентності майбутнього викладача необхідно докладно вивчити структуру досліджуваного феномена. Розглянемо засновану на теоретичних підходах структуру В. Мільмана [7]. На основі докладного вивчення психологічних теорій діяльності цей учений запропонував таку структуру: потреба – мотив – об'єкт – мета – предмет – умови – способи – склад – контроль – оцінка – продукт.

Як доводять багато вчених, паралельно з мотивом виникає мета – уявний результат. Важливим при цьому є цілепокладання як процес постановки суб'єктом цілей своєї діяльності. Коли збігається мотив і мета, слід говорити

про виникнення діяльності: у протилежному випадку виникає дія як результат стимулювання [8]. На наш погляд, це дуже важливий момент: формування компетентності має бути пов'язане, насамперед, з залученням майбутнього викладача до самостійної діяльності, джерелом якої його активність є пізнавальною потребою, а не потребою-стимулом.

Розглянувши різноманітні підходи до структури професійної самоосвітньої компетентності, можна виділити певні її компоненти й узагальнено подати у такій послідовності:

1) мотиваційно-ціннісний (активність, прагнення, усвідомлена особистісна установка на самовдосконалення в інтелектуальній сфері; усвідомлення самоосвіти як особистісно та суспільно значущої діяльності; внутрішня потреба в систематичному оновленні й збагаченні професійних знань; емоційно-вольовий механізм щодо подолання труднощів під час самоосвітньої діяльності; наявність ціннісних орієнтацій і мотивів щодо здійснення самоосвіти);

2) організаційний (чітка побудова самоосвітньої діяльності, цілеспрямованість, сконцентрованість, самокерування, рефлексія у пізнавальній діяльності); цілепокладання (орієнтація, визначення мети); раціональне планування та організація самостійної пізнавальної діяльності (проектування власних дій, регламентація часу, вибір форм, прийомів, джерел самоосвіти, створення оптимально сприятливих умов для самоосвіти та організація робочого місця);

3) процесуально-інформаційний (самокерування рухом від пізнавальної мети до результату засобами самостійно організованої пізнавальної діяльності, функціональність знань, умінь, навичок, їх самостійне удосконалення; інформаційно-пошукові вміння (пошук, відбір потрібної інформації); навчально-інформаційні вміння; технологічні вміння (ефективне й раціональне використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій для роботи з інформацією); здатність і готовність працювати з інформацією, інформаційними технологіями для потреб власної самоосвіти, самореалізації);

4) контрольно-рефлексивний (уміння самоаналізу та самооцінки; уміння самоконтролю та саморегуляції; рефлексивні вміння (самозвітування щодо результативності роботи, розробка нових завдань для наступного циклу самоосвіти, визначення напрямів удосконалення власної самоосвітньої діяльності).

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, під самоосвітньою компетентністю слід розуміти якість особистості педагога, що характеризується здатністю та готовністю до безперервної самоосвіти у професійній сфері, а також до використання можливостей інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища з метою забезпечення ефективності цієї діяльності.

1. Меськов В. С. О возможности приобретения гуманитарных компетенций в вузе / В. С. Меськов, Ю. Г. Татур // ВОР № 8, 2006 – 10 с. 2. Чеботарева Е. С. Информационные технологии в развитии самообразовательной компетентности студентов [Электронный ресурс] / Е. С. Чеботарева. – Режим доступа: <http://ito.edu.ru/2008/Kursk/II.html>

3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. – Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – 670 с. 4. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. С. 82–126. 5. Баранников А. В. Самообразование и компетентностный подход – качественный ресурс образования : Теория и практика / А. В. Баранников – М. : Московский центр качества образования, 2009. – 60 с. 6. Бухлова Н. В. Сутнісний зміст поняття «Самоосвітня компетентність» // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2008. – № 1. – С. 4. 7. Мильман В. Э. Компоненты и уровни в функциональной структуре деятельности / В. Э. Мильман // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 71–80. 8. Лузан П. Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів у вищих аграрних закладах освіти : дис. ... д-ра пед. наук:13.00.04– К. : Нац. аграр. ун-т, 2004. – 505 арк.

Рецензент: д.пед.н., професор В. М. Нагаєв.